فصلنامه علمی- پژوهشی اقتصاد و مدیریت شهری، ۶(۱(پیاپی ۲۱))، ۸۱-۶۷
www.iueam.ir
نمایه در ISC، EconLit، Econbiz، SID، Google Scholar، Noormags، Magiran، Ensani، RICeST، Civilica
شاپا: ۲۳۴۵-۲۸۷۰

فصلنامه علمی- پژوهشی
اقتصاد و مدیریت شهری

کنکاشی در پدیده دست‌فروشی زنان در متروی کلان‌شهر تهران

حسن محمدیان مصمم دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم زمین، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران
لیلا احمدی* کارشناسی‌ارشد رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری- آمایش شهری، دانشکده علوم زمین، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران
محمدتقی رضویان استاد گروه جغرافیای انسانی و آمایش، دانشکده علوم زمین، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

دریافت: ۱۳۹۵/۰۳/۲۹ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۶/۲۷

چکیده: یکی از معضلات پیش‌روی مدیران و برنامه‌ریزان شهری در هزاره سوم، گسترش فزاینده اقتصاد غیررسمی می‌باشد. کلان‌شهر تهران نیز طی یکی دو دهه اخیر شاهد گسترش شتابان اقتصاد غیررسمی به‌خصوص دست‌فروشی در مترو است. بر این اساس پژوهش حاضر با بهره‌گیری از مطالعات اسنادی، در پی آن است که به مرور نظریه‌ها و رویکردهای مربوط به پدیده دست‌فروشی پرداخته و سپس با انجام پیمایش بر اساس مصاحبه نیمه‌ساخت‌یافته، نگرش مسافران نسبت به دست‌فروشی زنان و ویژگی‌ها و دلایل گسترش آن در واگن‌های مترو را مورد تحلیل قرار دهد. جامعه آماری را دو گروه از مسافران و دست‌فروشان زن خط یک مترو تهران تشکیل می‌دهند و حجم نمونه برای هر گروه، به ترتیب ۷۵ و ۸۲ می‌باشد. نتایج پژوهش بیانگر آن است مسافران نسبت به فعالیت دست‌فروشان زن در مترو و همچنین اقلام خریداری شده از آن‌ها، رضایت نسبتاً بالایی دارند. عمده دست‌فروشان زن مترو را گروه‌های سنی جوان، تحصیل‌کرده، اغلب مهاجر، متأهل و سرپرست خانوار تشکیل می‌دهند و مهم‌ترین دلیل انتخاب این فعالیت از طرف آن‌ها، نداشتن سرمایه کافی و عدم‌یافتن شغل در بخش رسمی می‌باشد. واکنش مدیران و مسئولان شهری نسبت به این پدیده معمولاً بر مبنای دیدگاه قانون‌گرایی و منع و جلوگیری از فعالیت آن‌ها می‌باشد. در نهایت به‌منظور ساماندهی دست‌فروشان در مترو اقداماتی از قبیل: برنامه‌ریزی فضایی مؤثر، کارآمد و کاربردی در کل کشور، ارائه تسهیلات خوداشتغالی به دست‌فروشان، توسعه مکان‌های ویژه برای دست‌فروشی، نظارت و کنترل بر کیفیت محصولات دست‌فروشان، آموزش و توانمندسازی، صدور مجوز فعالیت در مکان‌های ویژه و اجاره غرفه‌های مترو به دست‌فروشان، پیشنهاد گردید.

واژگان کلیدی: اقتصاد غیررسمی، مشاغل خیابانی، دست‌فروشی زنان، مترو خط یک تهران
طبقه‌بندی JEL: E26, J32, L91, J61

* نویسنده مسئول: lili.ahmadi68@yahoo.com

[Downloaded from iueam.ir on 2026-11-10]
[DOR: 20.1001.1.23452870.1396.6.21.5.2]
[DOI: 10.29252/iueam.6.21.67]

مقدمه

طی دهه‌های گذشته، افزایش رشد شهرنشینی و پیشی گرفتن شهرنشینی از برنامه‌ریزی شهری، معضلات بزرگی را پیش‌روی مدیران و سیاست‌گذاران شهری به‌ویژه در کشورهای درحال‌توسعه قرار داده است. هم‌اکنون بیش از ۸۵ درصد از این رشد متعلق به شهرهای کشورهای جنوب است. یکی از مهم‌ترین دلایل چنین رشد شتابانی، افزایش مهاجرت‌های روستایی- شهری در این کشورهاست. ارتقای تسهیلات پزشکی، توسعه تکنولوژی‌های نوین حمل‌ونقل، افزایش تبادلات فرهنگی و اقتصادی و رشد طبیعی جمعیت روستایی در کنار محدودیت‌های منابع طبیعی و انسانی برای ایجاد شغل و محیط زندگی با کیفیت و به تبع آن افزایش فقر، منجر به مهاجرت این افراد به مناطق شهری با هدف جست‌وجوی شرایط بهتر زندگی شده است. در این شرایط برخلاف جامعه صنعتی غرب در شهرهای کشورهای جنوب، ظرفیت‌ها و منابع محدود در کنار رشد و توسعه اقتصادی پایین موجب شده که شهرها توان تأمین زندگی باکیفیت و جذب مهاجران در اقتصاد رسمی را نداشته باشند. از سوی دیگر اغلب مهاجران، فاقد مهارت و تحصیلات کافی برای دست یافتن به دستمزد مناسب و شغل امن در بخش رسمی هستند و به مشاغل بخش غیررسمی متوسل می‌شوند (Bhowmik, 2005). این بخش، فرصت مناسبی را برای افراد فقیر، افراد با تحصیلات پایین و افرادی که به تازگی به شهرها مهاجرت کرده‌اند فراهم می‌کند (Maneepong & Walsh, 2013). رشد فزاینده اشتغال غیررسمی و مشکلات ناشی از آن، از دهه ۱۹۷۰، به موضوعی مشترک در بحث‌های توسعه بین‌المللی تبدیل شد (Heinonen, 2008) و توجه بیش‌ازپیش دانشگاهیان، فعالان توسعه اجتماعی و برنامه‌ریزان سیاسی را به خود جلب کرد. یکی از زیرمجموعه‌ها و شناخته‌شده‌ترین اشکال مشاغل غیررسمی، دست‌فروشی است که در تمامی کشور وجود دارد (Onyango et al., 2012). این فعالیت، ابتدا حرفه‌ای باستانی بود که ریشه در جامعه سنتی داشت و در مبادلات بازرگانی، نقش ثابتی را در شبکه تجارت ایفا می‌کرد؛ بر این اساس تصور می‌شد در عصر مدرنیته، شهرهایی عاری از فعالیت‌های غیررسمی ایجاد خواهند شد و این مشاغل به سادگی محو و نابود می‌شوند (Meneses-Reyes & Caballero-Juárez, 2014). اما امروزه دست‌فروشی، پدیده‌ای پررونق و رو به رشد است که اغلب کارگران در کشورهای درحال‌توسعه، درآمد معیشتی خود را از آن طریق کسب می‌کنند (Kayuni & Tambulasi, 2009).

همواره مدیران شهری تلاش کرده‌اند از فعالیت این افراد در خیابان‌ها جلوگیری کنند یا دست کم این فعالیت را به نظم درآورند؛ اما نه تنها موفق نبوده‌اند بلکه گاهی این تلاش‌ها نتیجه معکوسی داشته (Meneses-Reyes & Caballero-Juárez, 2014) و در اغلب موارد باعث ایجاد کشمکش و درگیری بین مسئولان شهری و فروشندگان خیابانی شده است. این درگیری‌ها اغلب به دلیل نداشتن مجوز، پرداخت نکردن مالیات و اشغال فضای عمومی و پیاده‌روها توسط فروشندگان است (Kayuni & Tambulasi, 2009). با وجود این مسائل، این افراد با تکیه بر سرمایه‌های اندک شخصی و بومی نه تنها از این طریق به کسب درآمد می‌پردازند، بلکه با فراهم آوردن مجموعه‌ای از کالاها و خدمات ارزان و قابل‌دسترس برای اقشار محروم جامعه، نقش مهمی در افزایش دسترسی اقتصادی و فیزیکی به محصولات و در نتیجه، دربرگیرندگی اقتصاد شهری ایفا می‌کنند (Weng, 2013).

تهران به‌عنوان پایتخت سیاسی و اداری و قلب فعالیت‌های عمده اقتصادی کشور از جمله شهرهایی است که همانند بسیاری از شهرهای پرجمعیت آسیایی، همواره پذیرای طیف وسیعی از مهاجرین جویای کار بوده و پدیده دست‌فروشی، یکی از ویژگی‌های بارز فضاهای عمومی آن محسوب می‌شود. حضور و اشتغال زنان و مردان دست‌فروش در متروی تهران، چند سالی

[Downloaded from iueam.ir on 2026-11-10]
[DOR: 20.1001.1.23452870.1396.6.21.5.2]
[DOI: 10.29252/iueam.6.21.67]

است که یکی از ویژه‌ترین، نوین‌ترین و بحث‌برانگیزترین شکل از این مشاغل را به خود اختصاص داده است. از زمان افزایش غیرقابل‌کنترل این دست‌فروشان، مقامات ذی‌ربط؛ از جمله شهرداری و شرکت راه‌آهن شهری تهران و حومه، به روش‌های مختلفی، سعی در ساماندهی فضای حمل‌ونقل و مبارزه با فعالیت این افراد داشته‌اند و ضروری است برای حل این معضل، از برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران بهره گرفت. بر این اساس، پژوهش حاضر درصدد است با مرور تحقیقات انجام شده در این زمینه و بررسی دلایل حضور و اشتغال زنان دست‌فروش در فضای متروی کلان‌شهر تهران، رضایت مسافران مترو نسبت به فعالیت آن‌ها را تحلیل کند و در نهایت، پیشنهادهایی برای رسیدگی به آن ارائه شده است. بدین ترتیب سؤالات اصلی پژوهش عبارتند از:

۱-رضایت مسافران مترو نسبت به فعالیت دست‌فروشان در مترو و کالاهای ارائه شده آن‌ها به چه میزان است؟

۲-دست‌فروشان زن متروی تهران چه ویژگی‌هایی دارند و دلیل گرایش آن‌ها به پدیده دست‌فروشی در متروی کلان‌شهر تهران چیست؟

۳-عمده‌ترین راهکارها برای ساماندهی دست فروشان زن در متروی تهران چیست؟

۲- پیشینه تحقیق

الف) پژوهش‌های خارجی

اصطلاح غیررسمی نخستین‌بار توسط کیت هارت[1] (۱۹۷۳)؛ مردم‌شناس علوم اجتماعی در مقاله‌ای با عنوان «فرصت‌های غیررسمی درآمد و اشتغال شهری در غنا» استفاده شد. مطالعه وی، متمرکز بر کارگران خوداشتغالی بود که موفق به کسب شغل مناسب در بخش رسمی نشده بودند. وی نشان داد که تورم بالا، دستمزد ناکافی و تعداد فزاینده کارگرانی که مازاد بر نیاز بازار هستند باعث گرایش این کارگران به مشاغل غیررسمی شده است.

تا سال ۲۰۰۰ در رابطه با موضوع دست‌فروشی، تحقیقات قابل‌توجهی صورت نگرفته بود و نسبت به دیگر بخش‌های اقتصاد، مطالعات کم‌تری انجام شده بود. سازمان بین‌المللی کار (ILO)[2] از جمله سازمان‌هایی است که مطالعات گسترده‌ای در این زمینه داشته و بخش غیررسمی را در چهار زیرگروه: کارگران مشاغل خانگی (کسانی که به تولید کالا و خدمات در منازل خود می‌پردازند)، کارگران خانگی (خدمت‌کاران و نگهبانان خانگی)، فروشندگان خیابانی و زباله‌گردان بررسی کرد. این سازمان معتقد است به‌منظور ترویج کار مناسب، نیاز به استراتژی یکپارچه‌ای است که در کنار حذف ابعاد منفی مشاغل غیررسمی به حفظ پتانسیل ویژه آن برای اشتغال‌زایی و درآمد بپردازد.

بانک جهانی نیز پژوهش‌های مختلفی در این زمینه انجام داده است که اغلب آن‌ها بر سنجش روش‌های اندازه‌گیری و بخش غیررسمی تمرکز دارند.

تقریباً هم‌زمان با این مطالعات، پژوهش‌های دیگری در ادبیات خارجی صورت گرفته است که از آن جمله می‌توان پژوهش به پنا[3] (۱۹۹۹) اشاره کرد که به شناخت نقش و عملکرد سازمان های فروشندگان خیابانی پرداخته است. نتایج نشان دادند این سازمان‌ها به ایفای دو نقش عمده مذاکرات و مدیریت سرمایه‌های اجتماعی می‌پردازند.

میتولا[4] (۲۰۰۳) در مطالعه‌ای که بر روی شش کشور کنیا، اوگاندا، زیمباوه، غنا، ساحل عاج و آفریقای جنوبی انجام داد به این نتیجه رسید که شاغلان این بخش از اقتصاد، در محیط های غیرقابل تنظیم، نامنظم و محافظت نشده‌ای کار می‌کنند که برای تجارت و فعالیت، مساعد نیستند.

1- Keith Hart

2- International Labour Office
3- Pena
4- Mitullah

[Downloaded from iueam.ir on 2026-11-10]
[DOR: 20.1001.1.23452870.1396.6.21.5.2]
[DOI: 10.29252/iueam.6.21.67]

جیمو[1] (۲۰۰۴) در مطالعه‌ای به نقد پیامدهای مثبت و منفی دست‌فروشی در خیابان پرداخت. نتایج پژوهش نشان دادند با تدوین و اعمال مقررات مناسب و ایجاد فرصت‌های اقتصادی، دست‌فروشان خیابانی می‌توانند عاملی مثبت در راستای تحول اجتماعی- اقتصادی و توسعه جوامع فقیر باشند.

تیمالسینا[2] (۲۰۱۱) به شناخت اهمیت اقتصادی مشاغل خیابانی پرداخته و استدلال کرد این مشاغل، منبع درآمد معیشتی بسیاری از افراد فقیر روستایی در مناطق شهری محسوب می‌شوند که نه تنها فرصت کسب درآمد برای این افراد است بلکه برای بخش دیگری از افراد فقیر شهر، کالاهایی با قیمت ارزان فراهم می‌کند.

ب) پژوهش‌های داخلی

شفیعی قهفرخی (۱۳۷۴) در پژوهشی به بررسی پدیده دست‌فروشی در شهر شیراز پرداخت. نتایج تحقیق نشان دادند بین مهاجرت از روستا به شهر، بیکاری، عدم‌کفایت درآمد کارکنان بخش رسمی، تأهل، سرپرستی خانوار، سواد و مهارت شغلی، با پیدایش و گسترش دست فروشی در شهر شیراز، رابطه معناداری وجود دارد.

صادقی فسایی و آجورلو (۱۳۹۱) در مقاله‌ای، به بررسی پدیده دست‌فروشی و علل گرایش زنان به این پدیده پرداختند. یافته‌های پژوهش نشان دادند که نیاز مالی، فضای زنانه، انعطاف‌پذیری شغلی و درآمد مناسب؛ از جمله عواملی هستند که زنان را به سوی دست‌فروشی سوق می‌دهد. همچنین با توجه به نتایج تحقیق، زنان دست‌فروش، به پنج گروه سرپرستان، همیاران، تفنن‌جویان، مجرمان و عادت‌گرایان، تقسیم شدند.

رستمی (۱۳۹۳) در مطالعه‌ای، به بررسی علل و پیامدهای دست‌فروشی زنان در شهر تهران پرداخته است. این پژوهش، توصیفی- تحلیلی است که با روش پیمایشی و با استفاده از ابزار پرسشنامه، ۲۰۰ نفر از زنان دست‌فروش منطقه ۱۲ شهر تهران بررسی شدند. نتایج نشان دادند بین گرایش به دست‌فروشی و پیامدهای اقتصادی، اجتماعی، شخصیتی و فرهنگی برای زنان موردمطالعه، رابطه معناداری وجود دارد.

ویسیان و همکارانش (۱۳۹۴) در مطالعه‌ای، به تحلیل وضعیت شاغلان بخش اقتصاد غیررسمی در شهر قروه پرداختند. داده‌های پژوهش با استفاده از نرم‌افزار SPSS و با بهره‌گیری از آماره‌های توصیفی- استنباطی تجزیه‌وتحلیل شدند. یافته‌های تحقیق نشان دادند توزیع جغرافیایی این فعالیت در شهر قروه، یکنواخت نیست، بیشتر افراد شاغل در این بخش، مالیات پرداخت نمی‌کنند و نیز بین عدم‌رضایت شغلی و بخش غیررسمی، رابطه‌ای وجود دارد.

۳- مبانی نظری

اقتصاد غیررسمی

در حال حاضر، فعالیت‌های غیررسمی، بخش جدایی‌ناپذیر اقتصاد شهری به‌ویژه در کشورهای جنوب هستند (Meneses-Reyes & Caballero-Juárez, 2014) که شامل طیف وسیعی از فعالیت‌های اقتصادی در بخش تجارت، بازرگانی، کشاورزی، ساختمانی، تولیدی، حمل‌ونقل و خدمات می‌باشند (Timalsina, 2011). این بخش از نظر بازیگران، فعالیت‌ها و مقیاس عمل، بسیار متنوع و ناهمگن است (Heinonen, 2008)؛ اما به طور خلاصه با مشخصاتی از قبیل: عدم‌حمایت قوانین کشوری از آن، فعالیت محدود و کاربر، تولیدات کوچک‌مقیاس، فعالیت‌های خدماتی فردی یا خانوادگی، ورود آسان و آزاد به آن، بازار نامنظم، سرمایه اندک، مهارت کم و میزان عمل محدود مشخص می‌شود (Fashoyin, 2008). به این بخش، نام‌هایی همچون: اقتصاد سایه، اقتصاد زیرزمینی، اقتصاد دوم، اقتصاد نقد و اقتصاد موازی نیز اطلاق می‌شود (Schneider et al., 2010). در سال ۲۰۰۲ قطعنامه کمیسیون حقوق بین‌الملل

1- Jimu
2- Timalsina

[Downloaded from iueam.ir on 2026-11-10]
[DOR: 20.1001.1.23452870.1396.6.21.5.2]
[DOI: 10.29252/iueam.6.21.67]

(ILC)[1]، واژه اقتصاد غیررسمی را به جای واژه قبلی بخش غیررسمی ارائه کرد تا به توصیف بهتر دامنه گستره و تنوع این پدیده در سراسر جهان بپردازد. این چارچوب به جای ارائه تعریفی مشخص، پارامترهایی را به‌منظور شناخت فعالیت‌های این بخش ارائه می‌دهد که عبارت است از: تمام فعالیت‌هایی که در قانون و عمل، به اندازه کافی تحت پوشش ترتیبات رسمی قرار نمی‌گیرند (La Hovary, 2013).

دست‌فروش خیابانی، شخصی است که به عرضه کالا و خدمات خود می‌پردازد اما فاقد مکانی مشخص و ساختاریافته دائمی است (Yatmo, 2009). ممکن است در پیاده‌روها، خیابان‌ها و سایر فضاهای عمومی و خصوصی مستقر شوند یا همان‌طور که کالاهای خود را در سطل، کارتن، چرخ‌دستی یا دست‌های خود حمل می‌کنند از مکانی به مکان دیگر در حال حرکت باشند (Sekar, 2008). دست‌فروشان خیابانی باعث ایجاد فرصت شغلی و تهیه کالاها و خدمات با قیمتی مناسب و ارزان برای افراد محروم جامعه می‌شوند (Weng, 2013)؛ اما وجود این افراد در اغلب کشورهای جهان سوم از نظر برخی به‌عنوان مزاحم، منبع اختلال و عامل اغتشاش بصری در شهر تلقی می‌شود و به همین منظور سیاست‌هایی که پی‌ریزی می‌شوند تمایل به محدود کردن حضور آن‌ها در محیط شهری با هدف ایجاد تصویر و شکل بهتری از شهر دارند (Yatmo, 2009).

دست‌فروشی، فعالیتی خارج از چارچوب نظارتی و کنترلی بخش رسمی و قانونی است؛ زیرا اغلب در سیستم مالیاتی ثبت نشده و بر جابه‌جایی دائمی، متکی است. این مشاغل در ابتدا به‌عنوان پیشه‌ای باستانی و مهم تقریباً در هر کشوری؛ اعم از توسعه‌یافته و درحال‌توسعه وجود داشت (Recio & Gomez Jr, 2013) اما در حال حاضر این مشاغل در کشورهای درحال‌توسعه متداول‌تر است و زنان، سهم بزرگی از آن را تشکیل می‌دهند (Herrera et al., 2012).

بحث در مورد ماهیت و ترکیب اقتصاد غیررسمی، در چهار مکتب اصلی تبلور یافته است که به شرح زیر می‌باشد:

تئوری دوگانه‌انگاری[2]: این تئوری را توکمن[3] (۱۹۷۸) مطرح کرد. این نظریه براساس تفکرات مسلطی بود که پس از جنگ جهانی دوم ظهور کرد و شناخت مشاغل غیررسمی به‌عنوان نمودی از دوگانگی شهری بود و این امر اغلب در شهرهایی دیده می‌شد که تفاوت آشکاری بین مشاغل رسمی و غیررسمی وجود داشت. به عبارتی می‌توان گفت این تئوری، وجود یک بخش سنتی ابتدایی را در برابر یک بخش مدرن و تخصصی به اثبات می‌رساند (Recio & Gomez Jr, 2013). طبق تئوری دوگانه‌انگاری، تداوم فعالیت‌های رسمی را باید با توجه به این واقعیت بررسی کرد که فرصت‌های شغلی رسمی که برای اشتغال ایجاد شده‌اند با توجه به نرخ آهسته توسعه اقتصادی و سرعت بالای شهرنشینی، کافی و پاسخگو نیستند. در این منطق، اقتصاد به علت دوگانه بودن، متشکل از دو بخش سنتی و مدرن است و بخش رسمی و غیررسمی به علت نداشتن رابطه‌ای با یکدیگر، به‌عنوان دو بخش متضاد تلقی می‌شوند (Ndhlovu, 2011). با توجه به دیدگاه دوگانه‌انگاری، مشاغل غیررسمی، پدیده شگفت‌آور و غیرقابل درمانی محسوب نمی‌شوند بلکه پدیده‌ای متداول هستند که در مراحل اولیه صنعتی شدن به دلیل وجود اختلاف و عدم‌تطابق بین فرصت‌های شغلی و عرضه نیروی کار ایجاد می‌شوند. این یک مرحله انتقالی به سمت توسعه است و زمانی که توسعه کامل شود از بین خواهد رفت. این بخش همان‌طور که برای افراد فقیر ایجاد درآمد می‌کند، شبکه ایمنی نیز برای زمان بحران محسوب می‌شود. این بخش یکی از ویژگی‌های جوامع پیش‌سرمایه‌داری است که همراه با اقتصاد مدرن، محو، دور و ناپدید خواهد شد.

1- International Law Commission

2- Dualist Theory
3- Tokman

[Downloaded from iueam.ir on 2026-11-10]
[DOR: 20.1001.1.23452870.1396.6.21.5.2]
[DOI: 10.29252/iueam.6.21.67]

تئوری ساختارگرایی: در واکنش به نظریه دوگانه‌انگاری، درک جدیدی از بخش غیررسمی با عنوان تئوری ساختارگرایی پدید آمد. این تئوری به‌عنوان نظریه بازار سیاه، تئوری زیرزمینی، تئوری سیستم‌های جهانی و تئوری پورتز[1] نیز شناخته شده است. مکتب ساختارگرایی توسط موزر و کاستلز[2] مطرح شد. آن‌ها بر تجزیه‌وتحلیل شیوه‌های تولید در نظام سرمایه‌داری و وابستگی و جبری که در آن اتفاق می‌افتاد تمرکز داشتند. طرفداران ساختارگرایی، استدلال دوگانه‌انگاری از سیستم اقتصادی را رد کرده و تأکید بر روشی داشتند که در آن، اشکال تولید، واحدهای تولیدی و فناوری و کارگران در بخش‌های مختلف اقتصادی با یکدیگر ادغام شده‌اند. برای مثال شرکت‌های کوچک در بخش غیررسمی به‌عنوان تابع و واحد وابسته‌ای از واحدهای تخصصی بخش رسمی عمل می‌کنند (Ndhlovu, 2011). این موضوع باعث شد بیشتر کارفرمایان در بسیاری از شرکت‌های سرمایه‌داری برای کاهش هزینه‌های کارگری، افزایش انعطاف‌پذیری، افزایش رقابت و محافظت از سود در پی افزایش قوانین دولتی و تغییر شرایط جهانی، به کارگران مشاغل غیررسمی روی بیاورند. در این دیدگاه، اشتغال غیررسمی، نتیجه فرایند سرمایه‌داری است که سعی در پایین نگه داشتن هزینه‌های نیروی کار دارد. سیاست‌های کلیدی مربوط به افزایش قدرت چانه‌زنی کارگران غیررسمی از طریق اجرای استانداردهای کار، تشکیل اتحادیه، مقررات بازار کار و سیاست‌های انبساطی اقتصاد کلان شامل این موارد می‌باشد (Avirgan et al., 2005). به طور کلی مکتب ساختارگرایی، بخش غیررسمی را به‌عنوان واحدی تابع و زیرمجموعه‌ای از واحدهای اقتصادی همچون شرکت‌های کوچک و کارگرانی که در خدمت آن هستند می‌داند که به‌منظور کاهش ورودی و هزینه‌های کارگری و در نتیجه افزایش رقابت بین شرکت‌های بزرگ سرمایه‌داری شکل گرفته‌اند (Chen, 2012).

1- Portes Theory
2- Moser and Castells

تئوری قانون‌گرا: این تئوری، محصول اندیشه‌های پژوهشگرانی از جمله دسوتو[3] (۱۹۸۹)، سنتنو[4] و پورتز (۲۰۰۳)، کروس[5] و پنا (۲۰۰۱) و برواملی[6] (۱۹۹۴) است (Ofori, 2007) و ارتباط نزدیکی با اقتصاد نئوکلاسیک و نئولیبرالیسم دارد (La Hovary, 2013). دسوتو معتقد بود ظهور بخش غیررسمی، نتیجه موانع اداری و قوانین انعطاف‌ناپذیر و مقررات و ضوابط سختگیرانه برای کسب‌وکار در بخش رسمی است؛ به طوری که به مانع و باری اضافی برای افراد تبدیل می‌شود، از این رو آن‌ها مجبور به دور زدن قوانین و مقررات رسمی توسط اشتغال در بخش غیررسمی هستند (Ndhlovu, 2011). این مکتب معتقد است افراد بخش غیررسمی را با این هدف انتخاب می‌کنند که از هزینه‌ها، زمان و تلاش اضافی برای ثبت رسمی اجتناب کنند و عمده آن‌ها را کسانی تشکیل می‌دهند که به قانون مالکیت برای تبدیل دارایی‌های خود به دارایی‌های رسمی نیازمندند (Chen, 2012). در این دیدگاه، منافع سرمایه‌داری که دسوتو آن را منافع مرکانتلیست[7] می‌نامد با دولت به تبانی می‌پردازند تا قواعد بروکراتیک بازی را تشکیل دهند. حامیان نظریه قانون‌گرا معتقدند اقتصاد غیررسمی لزوماً نشانه افت کیفیت در اشتغال نیست و سیاست‌هایی که این دیدگاه دنبال می‌کند عبارتند از: ترویج شفاف‌سازی قوانین، ارتقای قابلیت اجرایی قوانین و تغییر در سیستم مالیاتی (Avirgan et al., 2005).

تئوری داوطلبانه: این تئوری، اقتصاد غیررسمی را متشکل از کارآفرینانی می‌داند که به‌منظور اجتناب از مالیات، مقررات تجاری، هزینه‌های اجاره و سایر هزینه‌هایی که در بخش رسمی وجود دارد، به این بخش از اقتصاد متوسل شده‌اند (Maloney, 2004). این تئوری بر این موضوع تأکید ویژه دارد که کارآفرینان غیررسمی

3- De Soto
4- Centeno
5- Cross
6- Bromley
7- Mercantilist

[Downloaded from iueam.ir on 2026-11-10]
[DOR: 20.1001.1.23452870.1396.6.21.5.2]
[DOI: 10.29252/iueam.6.21.67]

برخلاف تئوری قانون‌گرا با قوانین و روش‌های دست‌وپاگیر ثبت، مشکلی ندارند بلکه عمداً به دنبال این هستند که از مقررات و مالیات اجتناب کنند (Chen, 2012). خلاصه نظریه‌های اقتصاد غیررسمی در شکل ۱ آورده شده است.

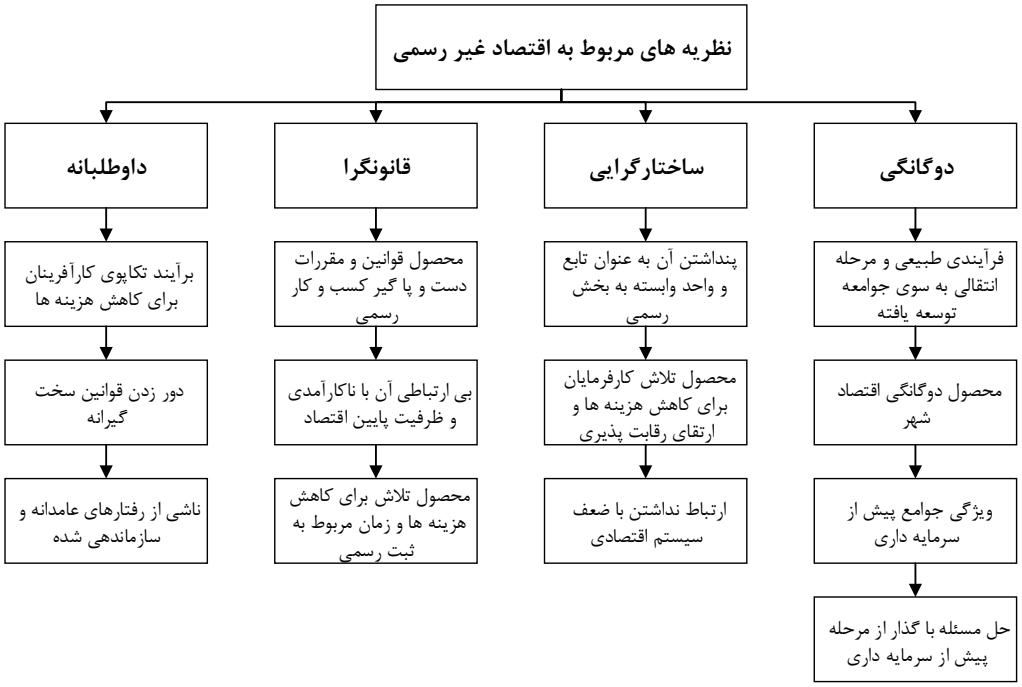

شکل ۱- نظریه‌های مربوط به اقتصاد غیررسمی

رویکردهای مختلف در رابطه با مشاغل خیابانی

عکس‌العمل مدیران شهری در برابر مشاغل خیابانی می‌تواند از ممانعت و محروم کردن مطلق تا مذاکره و ساماندهی، دسته‌بندی شود (Onyango et al., 2012). به طور کلی فعالیت‌های اجتماعی که دارای برچسب غیرقانونی و غیررسمی هستند از دو دیدگاه بررسی شده‌اند: دیدگاه نخست، دیدگاه قانون‌گرایی است که براساس آن، فعالیت‌های غیررسمی، در تضاد با قانون هستند و باید منع شوند. دیدگاه دوم، دیدگاه ساماندهی است که فراگیرتر از دیدگاه قانون‌گرایی بوده و هدف اصلی خود را نابودی و محو این فعالیت‌ها از فضای شهری نمی‌داند بلکه حامیان آن معتقد هستند که این فعالیت‌ها باید تحت نظارت، کنترل، جابه‌جایی و اصلاح قرار گیرند و به آن‌ها اجازه فعالیت می‌دهد. این دیدگاه از چهار روش صدور مجوز، طرح‌های مالکیت، طرح ثبت‌نام سازمان‌محور و طرح‌های پهنه‌بندی و جابه‌جایی به‌منظور ساماندهی و توزیع این افراد در خیابان‌ها استفاده می‌کند (Meneses-Reyes & Caballero-Juárez, 2014). با توجه به مطالعات انجام شده، رویکرد مداخله و نگرش و راه‌کارهای این دیدگاه‌ها برای اشتغال خیابانی در شکل ۲ نشان داده شده است.

[Downloaded from iueam.ir on 2026-11-10]
[DOR: 20.1001.1.23452870.1396.6.21.5.2]
[DOI: 10.29252/iueam.6.21.67]

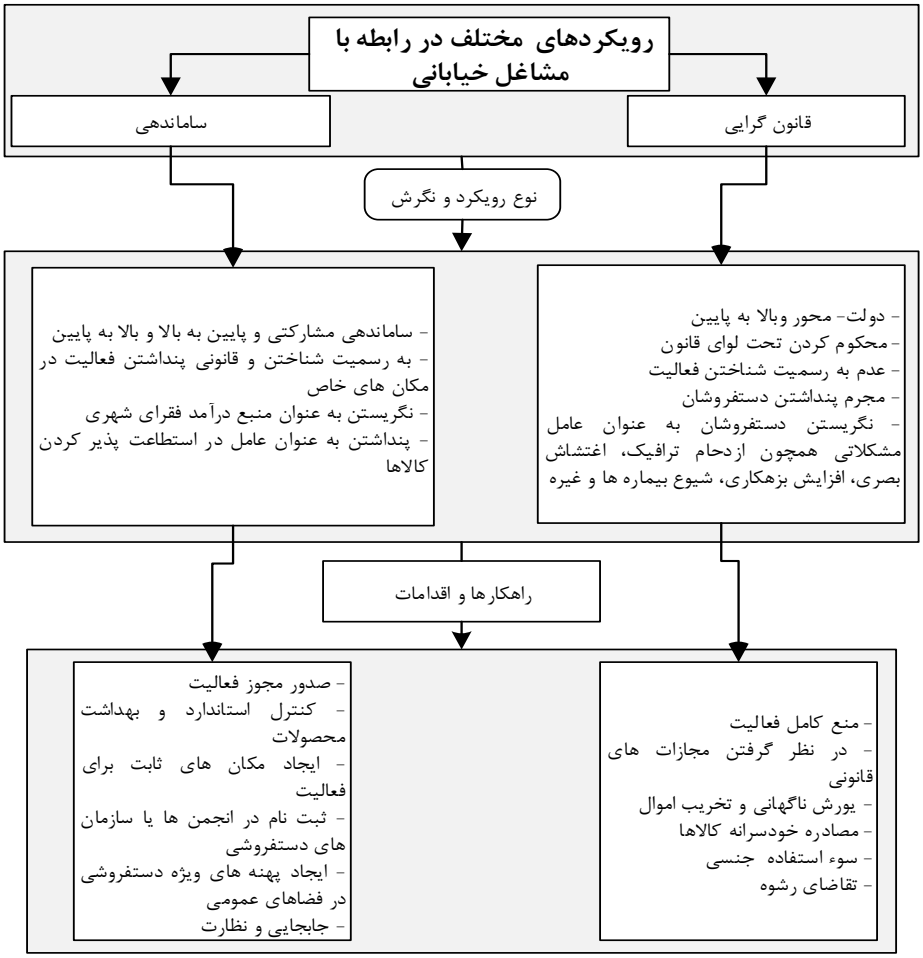

شکل ۲- رویکردهای مختلف در رابطه با مشاغل خیابانی

۴- روش تحقیق

محدوده مورد مطالعه

این پژوهش به مطالعه پدیده دست‌فروشی زنان در مترو شهر تهران پرداخته و خط یک با توجه به این‌که شمال و جنوب تهران را به یکدیگر وصل کرده و طیف مختلفی از افراد از محلات مختلف تهران را درون خود جای می‌دهد به‌منظور مطالعه انتخاب شده است. متروی کلان‌شهر تهران در سال ۱۳۹۴ دارای چهار خط درون‌شهری (۱، ۲، ۳، ۴) و یک خط بین‌شهری (۵) بود که خط یک به طول ۳۹ کیلومتر دارای ۲۹ ایستگاه است که از ایستگاه تجریش آغاز و به ایستگاه کهریزک ختم می‌شود. خط یک در شهید بهشتی با خط سه، در ایستگاه هفت تیر با خط در حال احداث شش، در ایستگاه دروازه‌دولت با خط چهار، در ایستگاه امام خمینی با خط دو و در ایستگاه مولوی با خط در حال احداث هفت، تقاطع دارد.

این پژوهش، از نوع کاربردی و تحقیقی پیمایش-مبنا می‌باشد که از تاریخ ۱۳۹۴/۱۱/۲۴ تا ۱۳۹۴/۱۲/۶، داده‌های اولیه از طریق توزیع و تحلیل مصاحبه نیمه‌ساختاریافته و داده‌های ثانویه از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی جمع‌آوری شدند. دلیل استفاده از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته، بهره‌گیری از ایده‌های پاسخ‌گویان و راه‌حل‌های احتمالی و ترجیحی آن‌ها بود که به هنگام تدوین مصاحبه در مطالعات جهانی و داخلی وجود نداشته است. در این مصاحبه‌ها، سؤالاتی همچون نوع محصولات ارائه شده توسط دست‌فروشان، محل تهیه اجناس، نوع برخورد پرسنل با این افراد و مشکلات پیش‌روی آن‌ها در این مشاغل را پرسش‌های باز تشکیل می‌دادند اما متغیرهایی که متعلق به ویژگی‌های دست‌فروشان، دیدگاه مسافران نسبت به فعالیت

[Downloaded from iueam.ir on 2026-11-10]
[DOR: 20.1001.1.23452870.1396.6.21.5.2]
[DOI: 10.29252/iueam.6.21.67]

دست‌فروشان در مترو و علت گرایش دست‌فروشان به این فعالیت بود در قالب پرسش‌های بسته به پرسش‌شونده ارائه گردید. جامعه مورد مطالعه این پژوهش از دو گروه زنان دست‌فروش و زنان مسافر در خط یک متروی کلان‌شهر تهران تشکیل شده است که برای هریک پرسش‌هایی مجزا طراحی گردید. نماگرهای مورد استفاده در قسمت ساخت‌یافته مصاحبه، از مبانی نظری استخراج و توسط ۱۰ نفر از متخصصان برنامه‌ریزی شهری مورد غربالگری قرار گرفت. برای سنجش پایایی مجموع متغیرهای کمی طراحی شده نیز از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد که میزان آن برای ۱۹ متغیر تشکیل‌دهنده پرسش‌های بسته مصاحبه دست‌فروشان برابر با ۰/۸۱۲ و برای ۸ متغیر پرسش‌های بسته مصاحبه با مسافران برابر با ۰/۸۵۷ بود که با توجه به این که میزان هر دو ضریب بالاتر از ۰/۷ است حکایت از پایایی مطلوب پرسش‌های طراحی شده دارد.

با توجه به اینکه تعداد افراد جامعه دست‌فروشان زن مورد مطالعه در متروی کلان‌شهر تهران نامعلوم بود ابتدا ۲۰ پرسشنامه به صورت پایلوت بین مسافران توزیع گردید و با برآورد واریانس نمونه اولیه در سطح اطمینان ۹۵ درصد حجم نمونه از طریق فرمول زیر محاسبه گردید:

$$n = \frac{Z_{\frac{\alpha}{2}}^2 \times S^2}{d^2}$$

$$Z_{\alpha/2} = 1/96$$

d=0.05

$S^2 = 0.048685$

$n= (0.048685 \times 3.8416)/(0.0025)= 74.8113184 \cong 75$

برای تعیین حجم نمونه مسافران زن حاضر در مترو نیز با توجه به نامعلوم بودن حجم جامعه دوبار فرمول فوق مورد استفاده قرار گرفت.

$S^2 =0.053218$

$n= (0.053218 \times 3.8416) / (0.0025)=81.77690752 \cong 82$

در نهایت برای تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده، از نرم‌افزار SPSS و آمار توصیفی و استنباطی استفاده شد.

۵- یافته‌های تحقیق

ویژگی‌های فردی پاسخ‌دهندگان مسافر

در جدول ۱، ویژگی‌های فردی مسافران شرکت‌کننده در پیمایش آورده شده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود از لحاظ گروه سنی، ۶۶ درصد مسافران را گروه سنی ۳۹-۲۰ ساله تشکیل می‌دهد. دلیل این امر را به احتمال زیاد می‌توان جوانی جمعیت تهران دانست. نزدیک به ۸۹ درصد پاسخ‌دهندگان تحصیلات دیپلم و بالاتر دارند. از نظر اشتغال، بیشتر مسافران مشارکت‌کننده را زنان خانه‌دار و دارای شغل دولتی تشکیل می‌دهد. بیش از ۵۳ درصد پاسخ‌دهندگان، متأهل بوده و ۳۹ درصد آن‌ها در مناطق ۱۶ و ۲۰ تهران سکونت دارند.

جدول ۱- ویژگی‌های فردی مسافران مشارکت‌کننده در پیمایش

ویژگی پاسخ‌دهندگان	فراوانی	درصد	ویژگی پاسخ‌دهندگان	فراوانی	درصد
گروه سنی			**وضعیت تأهل**		
۲۹-۲۰	۳۰	۳۶/۶	مجرد	۳۸	۴۶/۳
۳۹-۳۰	۲۴	۲۹/۳	متأهل	۴۴	۵۳/۷
۴۹-۴۰	۱۶	۱۹/۵	**شغل**		
بالای ۵۰	۱۲	۱۴/۶	خانه‌دار	۲۸	۳۴/۱
تحصیلات			دانشجو	۱۴	۱۷/۱
بی‌سواد	۰	۰	شغل دولتی	۲۸	۳۴/۱
ابتدایی	۴	۴/۹	شغل آزاد	۸	۹/۸
متوسطه	۶	۷/۳	بیکار	۴	۴/۹
دیپلم	۱۶	۱۹/۵	**منطقه سکونت**		
کاردانی	۱۲	۱۴/۶	مناطق شمالی (منطقه ۱، ۲)	۲۴	۲۹/۳
کارشناسی	۲۲	۲۶/۸	مناطق مرکزی (منطقه ۶، ۷، ۱۲)	۲۶	۳۱/۷
بالاتر	۲۲	۲۶/۸	مناطق جنوبی (منطقه۱۶، ۲۰)	۳۲	۳۹

[Downloaded from iueam.ir on 2026-11-10]
[DOR: 20.1001.1.23452870.1396.6.21.5.2]
[DOI: 10.29252/iueam.6.21.67]

ویژگی‌های فردی دست‌فروشان

در جدول ۲ ویژگی‌های فردی دست‌فروشان شرکت‌کننده در پیمایش آورده شده است. بیش از ۵۴ درصد دست‌فروشان زن فعال در متروها را گروه‌های سنی جوان بین ۳۹-۲۰ سال تشکیل می‌دهند. بیش از ۶۸ درصد آن‌ها متأهل و ۶۶ درصد، سرپرست خانوار می‌باشند. نکته قابل‌توجه در خصوص این افراد، مکان تولد آن‌ها می‌باشد؛ به گونه‌ای که ۶۴ درصد آن‌ها خارج از تهران متولد شده‌اند. این موضوع نشان می‌دهد که اغلب این دست‌فروشان را مهاجران جوان جویای کار تشکیل می‌دهند که از روستاها و شهرهای کوچک و بزرگ کشور به تهران آمده‌اند. نکته قابل‌توجه دیگر، تحصیلات نسبتاً بالای این افراد است؛ به طوری که نزدیک به ۶۹ درصد آن‌ها دارای مدرک تحصیلی دیپلم و بالاتر هستند.

جدول ۲- ویژگی‌های فردی دست‌فروشان مشارکت‌کننده در پیمایش

ویژگی پاسخ‌دهندگان	فراوانی	درصد	ویژگی پاسخ‌دهندگان	فراوانی	درصد
گروه سنی			**وضعیت تأهل**		
۱۹-۱۰	۲	۲/۷	مجرد	۱۲	۱۶
۲۹-۲۰	۲۵	۲۵	متأهل	۵۱	۶۸
۳۹-۳۰	۲۹	۲۹	مطلقه	۱۲	۱۶
۴۹-۴۰	۹	۹	**تحصیلات**		
بالای ۵۰	۱۰	۱۰	بی‌سواد	۶	۸
وضعیت تکفل			ابتدایی	۱۳	۱۷/۳
سرپرست خانواده	۵۰	۶۶/۷	متوسطه	۶	۸
تحت سرپرستی	۲۵	۳۳/۳	دیپلم	۳۱	۴۱/۳
محل تولد			کاردانی	۹	۱۲
تهران	۲۷	۳۶	کارشناسی	۸	۱۰/۷
خارج از تهران	۴۸	۶۴	**شغل اصلی**		
-	-	-	دست‌فروشی در مترو	۶۹	۹۲
-	-	-	سایر موارد	۶	۸

میزان رضایت مسافران نسبت به فعالیت دست‌فروشان در مترو

برای سنجش میزان رضایت مسافران نسبت به حضور و فعالیت دست‌فروشان در فضای مترو، از متغیرهای جدول ۳ استفاده شد. با توجه به این‌که میانگین تمام متغیرها بالاتر از ۳ (میانه طیف امتیازات) است می‌توان استدلال کرد مسافران نسبت به حضور و فعالیت دست‌فروشان در فضای مترو رضایت نسبتاً بالایی دارند.

جدول ۳- میزان رضایت مسافران نسبت به فعالیت دست‌فروشان در مترو

رضایت مسافران نسبت به حضور و فعالیت دست‌فروشان در فضای مترو	میانگین	انحراف معیار	t	درجه آزادی	معناداری
خرید از دست‌فروشان باعث صرفه‌جویی در زمان پاسخ‌دهنده می‌شود	۳/۵۱	۰/۱۱۸	۲۹/۷۶۴	۸۱	۰/۰۰۰
خرید از دست‌فروشان باعث صرفه‌جویی در هزینه پاسخ‌دهنده می‌شود	۳/۲۶	۰/۱۲۵	۲۶/۱۰۷	۸۱	۰/۰۰۰
حضور دست‌فروشان در مترو باعث سلب آسایش پاسخ‌دهنده نیست	۳/۳۶	۰/۱۷	۱۹/۸۴۷	۸۱	۰/۰۰۰
پاسخ‌دهنده با حذف دست‌فروشان از فضای مترو موافق نیست	۳/۰۴	۰/۱۶۸	۱۸/۱۳۱	۸۱	۰/۰۰۰

[Downloaded from iueam.ir on 2026-11-10]
[DOR: 20.1001.1.23452870.1396.6.21.5.2]
[DOI: 10.29252/iueam.6.21.67]

به‌منظور سنجش میزان رضایت مسافران نسبت به محصول ارائه شده توسط دست‌فروشان مترو، از چهار متغیر کیفیت، بهداشتی بودن، تنوع و قیمت محصول استفاده شد (جدول ۴). نتایج نشان می‌دهد بیشترین میزان رضایت، نسبت به قیمت این محصولات و کم‌ترین آن، نسبت به کیفیت و بهداشتی بودن این محصولات است. با توجه به این‌که میانگین نهایی شاخص (مجموع چهار متغیر) برابر با ۳/۴۶۰ و بیش‌تر از ۳ (میانه طیف امتیازات) است می‌توان گفت مسافران در مجموع از کالاهای ارائه شده توسط دست‌فروشان، رضایت نسبتاً بالایی دارند.

این بخش از یافته‌ها که در پاسخ به پرسش اول پژوهش، مورد تحلیل قرار گرفته حاکی از این است که مسافران در مجموع با حضور دست‌فروشان در فضای مترو مخالف نبوده و از محصولات ارائه شده توسط آن‌ها نیز رضایت دارند.

جدول ۴- میزان رضایت مسافران از محصولات ارائه شده توسط دست‌فروشان

رضایت مسافران نسبت به محصول ارائه شده توسط دست‌فروشان	میانگین	انحراف معیار	t	درجه آزادی	معناداری
بهداشتی و سالم بودن کالای عرضه شده	۲/۷۳	۰/۹۷۱	۲۶/۹۷۹	۸۱	۰/۰۰۰
ارزان بود کالای عرضه شده نسبت به مشابه موجود در بازار رسمی	۳/۸۵	۱/۰۳۲	۳۳/۸۱۹	۸۱	۰/۰۰۰
کیفیت بالای کالای عرضه شده نسبت به مشابه موجود در بازار رسمی	۲/۶۱	۱/۰۱۵	۲۳/۲۷۴	۸۱	۰/۰۰۰
تنوع بالای کالاهای عرضه شده	۳/۰۷	۰/۹۵۳	۲۹/۲۰۲	۸۱	۰/۰۰۰

ویژگی‌ها و دلایل دست‌فروشی زنان در محدوده مورد مطالعه

دست‌فروشان زن حاضر در مترو، طیف گسترده‌ای از محصولات از جمله انواع لباس، خوراکی و تنقلات، لوازم آرایشی- بهداشتی، زیورآلات، برخی از لوازم آشپزخانه، لوازم جانبی الکترونیکی و لوازم تحریر را در مترو می‌فروشند. یافته‌ها نشان دادند که دست‌فروشان، این کالاها را که غالباً محصولات چینی هستند از عمده‌فروشی‌های موجود در بازار محدوده پانزده خرداد تهیه می‌کنند و نسبت به استاندارد بودن آنها اطمینان ندارند. این کالاها متناسب با فصل و نیاز مشتریان تغییر می‌کنند. این افراد از ساعت ۷ تا ۲۱ در مترو به فعالیت می‌پردازند اما به‌طور متوسط اوج ساعت کاری مربوط به بازه زمانی ۱۰ تا ۲۰ می‌باشد. ۵۸/۷ درصد از این افراد، تمام روزهای هفته، ۲۶/۷ درصد، از شنبه تا پنج‌شنبه و ۱۴/۷ درصد نیز به صورت پراکنده و نامنظم در طول هفته به این فعالیت می‌پردازند. ۷۸/۷ درصد همواره در خط ثابتی (خط یک) به فعالیت می‌پردازند؛ اما ۲۱/۳ درصد با توجه به شرایط، خط خود را در طول فعالیتشان تغییر می‌دهند، ۶۶/۷ درصد همواره کالای ثابتی را به فروش می‌رسانند اما ۳۳/۳ درصد با توجه به شرایط کالاهای مختلفی را به فروش می‌رسانند. بر اساس نظرات دست‌فروشان هیچ‌یک از پرسش‌شوندگان برای سازمان، فرد خاص یا به صورت گروهی و شراکتی با فرد یا افراد خاصی کار نمی‌کند و فعالیتشان نوعی خوداشتغالی محسوب می‌شود. ۵۲/۸ درصد از این افراد، قبل از اشتغال در مترو دارای شغل دیگری بوده‌اند که از آن اخراج یا به دلایلی آن شغل را از دست داده‌اند. ۹۲ درصد از آن‌ها بیان کردند دست‌فروشی در مترو شغل اصلی آن‌هاست و تمام درآمد خود را از طریق این شغل کسب می‌کنند. با این وجود، ۲/۸ درصد از این افراد علاوه‌بر دست‌فروشی به عنوان شغل اصلی، دارای شغل دوم و دیگری نیز بودند. هیچ‌یک از پاسخ‌دهندگان، پیش از اشتغال در مترو به دست‌فروشی در خیابان نپرداخته بودند و تنها ۲/۷۷ درصد از آن‌ها سابقه مصرف مواد مخدر را داشتند.

[Downloaded from iueam.ir on 2026-11-10]
[DOR: 20.1001.1.23452870.1396.6.21.5.2]
[DOI: 10.29252/iueam.6.21.67]

دلایل انتخاب این شغل از سوی دست‌فروشان که در پرسش دوم پژوهش مطرح شده بود در این بخش مفروض بر شش دلیل اصلی بود که با توجه به جدول ۵، مهم‌ترین آن‌ها نداشتن سرمایه کافی برای شروع کسب‌وکار رسمی است و سایر دلایل به ترتیب میانگین‌های کسب شده برای هر مورد عبارتند از: عدم‌یافتن شغل مناسب در بخش رسمی، فرار از مالیات و هزینه‌های اضافی، نداشتن مهارت برای سایر مشاغل، درآمد نسبتاً مناسب این شغل در مقایسه با مشاغل دیگر و در نهایت علاقه به این شغل.

جدول ۵- دلیل انتخاب شغل دست‌فروشی از سوی دست‌فروشان زن فعال در مترو

دلیل انتخاب شغل دست‌فروشی از سوی دست‌فروشان	میانگین	انحراف معیار	t	درجه آزادی	معناداری
اجتناب از پرداخت مالیات و هزینه‌های اضافی	۳/۵۳	۰/۱۱۴	۳۰/۸۷۹	۷۴	۰/۰۰۰
عدم‌موفقیت در یافتن شغل در بخش رسمی	۴/۱۲	۰/۱۴۹	۲۷/۵۷۲	۷۴	۰/۰۰۰
عدم‌مهارت کافی برای پرداختن به سایر مشاغل	۲/۸۵	۰/۱۹	۱۴/۹۷۹	۷۴	۰/۰۰۰
نداشتن سرمایه کافی برای پرداختن به کسب‌وکار رسمی	۴/۸۲	۰/۰۶۴	۷۵/۳۹۴	۷۴	۰/۰۰۰
علاقه به این شغل	۲/۵۶	۰/۱۵۳	۱۶/۲۰۷	۷۴	۰/۰۰۰
درآمد مناسب این شغل	۲/۸	۰/۱۰۲	۲۷/۳۹	۷۴	۰/۰۰۰

راه‌حل‌های ساماندهی دست‌فروشان زنان

با توجه به رشد شتابان جمعیت شهری منطقه کلان‌شهری تهران و این‌که اقتصاد رسمی شهرهای ما دست کم طی دهه آینده با مشکلاتی در خصوص جذب تمامی گروه‌های فعال جامعه مواجه خواهد شد، مدیریت و برنامه‌ریزی برای اقتصاد غیررسمی، ضرورتی غیرقابل اجتناب است. یکی از موانع اساسی برای ساماندهی دست‌فروشان متروی کلان‌شهر تهران، مشخص نبودن متولیان این امر است.

در این پژوهش سعی شده با توجه به مبانی نظری و پیشینه مورد مطالعه، رویکردهای مختلفی که از سوی مقامات مسئول سایر کشورها به‌منظور ساماندهی این مشاغل اتخاذ گردیده است، تلخیص گردد. تحقق رویکردهای ارائه شده، در گرو همکاری بین قوه مقننه به‌منظور فراهم کردن بستر قانونی لازم برای اجرای آن و قوه مجریه به‌ویژه شهرداری مناطق برای عملی کردن آن است. این رویکردها که در جدول ۶ مشاهده می‌شود در اختیار مشارکت‌کنندگان (دست‌فروشان) قرار گرفتند و از آنها درخواست شد نظر خود را در خصوص تمایل به هر یک ارائه دهند. نتایج این جدول در پاسخ به پرسش سوم پژوهش، حاکی از این است که دست‌فروشان اغلب مایل به کسب مجوزی هستند که به آن‌ها اجازه فعالیت درون واگن‌های مترو را دهد و در مرتبه بعدی مایل به دریافت وام‌های کم‌بهره برای اجاره یا خرید مغازه و غرفه در فضای ایستگاه‌های مترو می‌باشند. همچنین نتایج نشان دادند آن‌ها کم‌ترین استقبال را از جابه‌جایی از مترو و ایجاد بازارهایی برای فعالیت دارند. می‌توان این طور استدلال کرد که دست‌فروشان علاقه‌ای به ترک مترو ندارند.

[Downloaded from iueam.ir on 2026-11-10]
[DOR: 20.1001.1.23452870.1396.6.21.5.2]
[DOI: 10.29252/iueam.6.21.67]

جدول ۶- ساماندهی دست‌فروشان مترو

طرح‌های ساماندهی دست‌فروشان مترو	میانگین	انحراف معیار	t	درجه آزادی	معناداری
اعطای مجوز	۴/۵۶	۰/۶۴۲	۶۱/۵۳۲	۷۴	۰/۰۰۰
اجاره بلندمدت غرفه‌هایی در درون ایستگاه‌های مترو	۳/۷۶	۰/۸۹۸	۳۶/۲۵۹	۷۴	۰/۰۰۰
جابه‌جایی از مترو و ایجاد بازارهایی برای فعالیت	۲/۳۴	۱/۰۰۷	۲۰/۱۸۹	۷۴	۰/۰۰۰
ایجاد پهنه‌های دست‌فروشی خاص در مناطق مختلف تهران	۳/۱۳	۱/۲۶۶	۲۱/۴۲۸	۷۴	۰/۰۰۰
پرداخت وام‌های کم‌بهره برای اجاره یا خرید مغازه و غرفه	۴/۱۷	۰/۷۹۵	۴۵/۴۷۳	۷۴	۰/۰۰۰
ایجاد سازمان‌های دست‌فروشی و عضویت در آن	۳/۳	۱/۰۵۹	۲۷/۳۶۹	۷۴	۰/۰۰۰
توسعه اشتغال‌های کاربر در دیگر شهرهای ایران	۲/۳۶	۰/۹۸۱	۲۰/۸۲۵	۷۴	۰/۰۰۰
ایجاد مشاغل کوچک و کاربر در تهران	۳/۷۶	۰/۸۳۶	۳۸/۹۶۵	۷۴	۰/۰۰۰
افزایش ظرفیت و آموزش دست‌فروشان برای ورود به بخش رسمی اقتصاد	۲/۹۳	۰/۶۸۴	۳۷/۱۱۵	۷۴	۰/۰۰۰

۶- نتیجه‌گیری و پیشنهاد

یکی از مسائل اساسی پیش‌روی مدیران و برنامه‌ریزان شهری در هزاره سوم، گسترش اشتغال غیررسمی (به‌ویژه دست‌فروشی) به دلایل مختلفی؛ از جمله شهرنشینی شتابان، ضعف و ظرفیت پایین اقتصاد شهری در کشورهای جنوب و طمع برای کسب سود بیشتر در کشورهای پیشرفته صنعتی است.

نظریه‌های متعددی در خصوص ماهیت و دلایل گسترش اقتصاد غیررسمی وجود دارند. تئوری دوگانه‌انگاری آن را فرایندی طبیعی و مرحله انتقالی به سوی جامعه توسعه‌یافته می‌انگارد؛ این در حالی است که نظریه‌های ساختارگرایی، قانون‌گرا و داوطلبانه، تا حدودی مشابه با هم، اقتصاد غیررسمی را بی‌ارتباط با مسئله ضعف اقتصادی دانسته و آن را عملی عامدانه برای فرار از مالیات، قوانین سخت و دست‌وپاگیر و افزایش سود و رقابت‌پذیری می‌پندارد. رویکردها و واکنش برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران شهری به پدیده دست‌فروشی را می‌توان در چارچوب دو دیدگاه قانون‌گرایی و ساماندهی خلاصه کرد. در دیدگاه اول پدیده دست‌فروشی، فعالیتی غیرقانونی تلقی شده و به دست‌فروشان به‌عنوان افراد قانون‌گریز و مجرمی نگریسته می‌شود که منشأ مشکلات بسیاری از جمله ازدحام ترافیک، اغتشاش بصری، افزایش بزهکاری و شیوع بیماری‌ها هستند. راهکار حامیان این دیدگاه، منع کردن فعالیت این افراد و اقداماتی از قبیل: مصادره اموال و در نظر گرفتن مجازات و غیره است. در مقابل این دیدگاه، دیدگاه ساماندهی است که ضمن به رسمیت شناختن این فعالیت بر نظارت، کنترل، جابه‌جایی و اصلاح آن تأکید دارد.

یافته‌های پژوهش نشان دادند که میزان رضایت مسافران زن از فعالیت دست‌فروشان در فضای مترو و همچنین اقلام ارائه شده توسط آن‌ها نسبتاً بالا است. همچنین تحلیل ویژگی‌های فردی دست‌فروشان حاکی از آن بود که عمده این افراد را گروه‌های سنی جوان و تحصیلکرده و مهاجر تشکیل می‌دهد که اغلب متأهل و سرپرست خانوار می‌باشند که با نتایج پژوهش‌های بهومیخ[1] (۲۰۰۵)، جوزف[2] (۲۰۱۱) و تیمالسینا (۲۰۰۷ و ۲۰۱۱) مطابقت دارد. دست‌فروشی، اغلب شغل اصلی آن‌ها بوده و اقلام عرضه شده توسط آن‌ها بسیار متنوع بوده و معمولاً در خط ثابتی فعالیت می‌کنند. مهم‌ترین دلیل انتخاب این شغل از سوی آن‌ها، نداشتن سرمایه کافی و عدم‌یافتن شغل مناسبی در بخش رسمی اقتصاد می‌باشد که با مطالعه میتولا (۲۰۰۳)، همخوانی دارد. اقدامات مسئولان شهری برای حل معضل دست‌فروشی در مترو تهران به دیدگاه قانون‌گرایی، نزدیک‌تر بوده و دست‌فروشان، احساس امنیت شغلی پایینی دارند.

1- Bhowmik
2- Joseph

[Downloaded from iueam.ir on 2026-11-10]
[DOR: 20.1001.1.23452870.1396.6.21.5.2]
[DOI: 10.29252/iueam.6.21.67]

در نهایت راهکارهای ساماندهی دست‌فروشی در تهران از دیدگاه دست‌فروشان بررسی گردید و یافته‌ها نشان دادند که پاسخ‌دهندگان اغلب علاقه‌مند به ادامه فعالیت خود در مترو از طریق مجاری قانونی مانند: ثبت رسمی و اجاره غرفه با توسل به وام‌های کم‌بهره دولتی هستند.

با توجه به شرایط اقتصادی کنونی کشور، رشد شتابان جمعیت شهری منطقه کلان‌شهری تهران، وجود تحصیل‌کرده‌های بیکار و اینکه اقتصاد رسمی شهرهای ما دست‌کم طی یک دهه آینده با معضلات چشم‌گیری در خصوص جذب تمامی گروه‌های فعال جامعه پیش‌رو مواجه خواهند بود، سیاست‌مداران و مدیران چاره‌ای جز برنامه‌ریزی و مدیریت اقتصاد غیررسمی در شهر تهران ندارند.

با توجه به یافته‌های پژوهش می‌توان پیشنهادهای زیر را در قالب دیدگاه ساماندهی مطرح کرد:

۱- برنامه‌ریزی فضایی مؤثر، کارآمد و کاربردی در کشور به منظور ایجاد محیط کار و زندگی مطلوب برای همگان با توجه به قابلیت‌ها و ظرفیت تحمل محیط‌زیستی مناطق مختلف کشور به منظور کاهش مهاجرت‌ها به منطقه کلان‌شهری تهران

۲- ارائه تسهیلات خوداشتغالی با بهره اندک برای خوداشتغالی جوانان و به‌ویژه دست‌فروشان

۳- ایجاد و گزینش مکان‌ها و پهنه‌های ویژه برای فعالیت دست‌فروشان به‌ویژه در مناطق کم‌درآمد

۴- ایجاد سازمانی متعهد و با قدرت اجرایی بالا به منظور نظارت و کنترل بر کیفیت کالاهای دست‌فروشان

۵- برنامه‌ریزی برای توانمندسازی، ظرفیت‌سازی و آموزش و حمایت از زنان دست‌فروش سرپرست خانوار به منظور ورود به بخش رسمی اقتصاد

۶- ساماندهی و صدور مجوز فعالیت برای دست‌فروشان و نظارت و پایش مستمر فعالیت‌های آن‌ها

۷- اجاره غرفه‌های واقع در مترو با تسهیلات ویژه به دست‌فروشان.

۷- منابع

رستمی، سارا. (۱۳۹۳). *بررسی علل و پیامدهای دست‌فروشی زنان تهران*. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشکده اقتصاد و حسابداری، دانشگاه الزهرا (س).

شفیعی قهفرخی، اکبر. (۱۳۷۴). *بررسی زمینه‌های اقتصادی-اجتماعی مؤثر بر پیدایش و گسترش بخش غیررسمی: دست‌فروشان شیراز*. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه شیراز.

صادقی فسایی، سهیلا؛ آجورلو، سمیه. (۱۳۹۱). تبیین جامعه‌شناختی گرایش زنان به دست‌فروشی (مطالعه‌موردی زنان دست‌فروش در مترو). *مطالعات جامعه‌شناختی، ۱۹*(۱)، ۱۱۲-۷۹.

ویسیان، محمد؛ موسوی، میرنجف؛ ربانی، طاها. (۱۳۹۴). *مجله جغرافیا و توسعه فضای شهری*. ۲(۱(پیاپی ۲))، ۱۲۳-۱۱۱.

Avirgan, T., Gammage, S., & Bivens, J. (2005). *Good jobs, bad jobs, no jobs: Labor markets and informal work in Egypt, El Salvador, India, Russia, and South Africa*. Washington: Global Policy Network, Economic Policy Institute.

Bhowmik, S. K. (2005). Street vendors in Asia: a review. *Economic and political weekly*, 2256-2264.

Chen, M. A. (2012). The informal economy: Definitions, theories and policies. *Women in informal economy globalizing and organizing: WIEGO Working Paper*, *1*.

Fashoyin, T. (2008). Employment, unemployment and informality in Zimbabwe. *International Labour Organisation (ILO): Geneva. Policy Integration and Statistics Department, Issues Paper*, (32).

Hart, K. (1973). Informal income opportunities and urban employment in Ghana. *The journal of modern African studies*, *11*(1), 61-89.

Heinonen, U. (2008). The hidden role of informal economy: is informal economy insignificant for phnom penh's development. *Modern myths of the Mekong*, 123-132.

Herrera, J., Kuépié, M., Nordman, C. J., Oudin, X., & Roubaud, F. (2012). Informal sector and informal employment: Overview of data for 11 cities in 10

[Downloaded from iueam.ir on 2026-11-10]
[DOR: 20.1001.1.23452870.1396.6.21.5.2]
[DOI: 10.29252/iueam.6.21.67]

developing countries. *Women in Informal Employment, Globalizing and Organizing, Cambridge, Mass., USA, Working Paper 9*.

Jimu, I. M. (2004). An exploration of street vending's contribution towards Botswana's vision of prosperity for all by 2016. *Pula: Botswana Journal of African Studies*, *18*(10), 10-30.

Joseph, M. C. (2011). Beyond modernist planning: Understanding urban street vending in Botswana.

Kayuni, H. M., & Tambulasi, R. I. (2009). Political transitions and vulnerability of street vending in Malawi. *Theoretical and Empirical Researches in Urban Management*, *4*(3 (12), 79-96.

La Hovary, C. (2013). *The Informal Economy and Decent Work: A Policy Resource Guide, supporting transitions to formality*. International Labour Office.

Maloney, W. F. (2004). Informality revisited. *World development*, *32*(7), 1159-1178.

Maneepong, C., & Walsh, J. C. (2013). A new generation of Bangkok Street vendors: Economic crisis as opportunity and threat. *Cities*, *34*, 37-43.

Meneses-Reyes, R., & Caballero-Juárez, J. A. (2014). The right to work on the street: Public space and constitutional rights. *Planning Theory*, *13*(4), 370-386.

Mitullah, W. V. (2003). Street vending in African cities: A synthesis of empirical finding from Kenya, Cote d'Ivoire, Ghana, Zimbabwe, Uganda and South Africa.

Ndhlovu, P. K. (2011). *Street vending in Zambia: A case of Lusaka District*. Erasmus University.

Ofori, B. O. (2007). *The Urban Street Commons Problem: Spatial Regulation in the Urban Informal Economy* (Doctoral dissertation, Ohio University).

Onyango, J., Olima, W., & Onyango, L. (2012). Dynamics of street vending phenomenon in the Kisumu Municipality, Kenya. *International Journal of Arts and commerce*, *1*(4), 107-120.

Pena, S. (1999). Informal markets: street vendors in Mexico City. *Habitat International*, *23*(3), 363-372.

Recio, R. B., & Gomez Jr, J. E. A. (2013). Street vendors, their contested spaces, and the policy environment: A view from Caloocan, Metro Manila. *Environment and Urbanization Asia*, *4*(1), 173-190.

Schneider, F., Buehn, A., & Montenegro, C. E. (2010). Shadow economies all over the world. *World Bank Policy Research Working Paper*, *5356*.

Sekar, H. R. (2008) Insecurities and Vulnerabilities of Informal Sector Vendors with Special Focus on Street Vending Children of NOIDA.

Timalsina, K. P. (2007). *Rural urban migration and livelihood in the informal sector: A study of street vendors of Kathmandu Metropolitan City, Nepal* (Master's thesis, Geografisk institutt).

Timalsina, K. P. (2011). An urban informal economy: Livelihood opportunity to poor or challenges for urban governance. *Global Journal of Human-Social Science Research*, *11*(2).

Tokman, V. E. (1978). An exploration into the nature of informal—formal sector relationships. *World Development*, *6*(9-10), 1065-1075.

Weng, C. Y. (2013). *Accommodate street vendors during the urban development process: with two empirical cases of Zhu Lian (ZL), and Guan Dong (GD) public markets in Hsinchu City, Taiwan* (Doctoral dissertation, Massachusetts Institute of Technology).

Yatmo, Y. A. (2009). Perception of street vendors as 'out of place'urban elements at day time and night time. *Journal of environmental psychology*, *29*(4), 467-476.

[Downloaded from iueam.ir on 2026-11-10]
[DOR: 20.1001.1.23452870.1396.6.21.5.2]
[DOI: 10.29252/iueam.6.21.67]